

Žo Langerová

Vtedy v Bratislave

Môj život s Oskarom L.

MARENČIN PT

APFEL
BRATISLAVA

ŽO LANGEROVÁ

Vtedy v Bratislave

Môj život s Oskarom L.

MARENČIN PT

First published 1979

Jo Langer: Convictions: Memories of a Life shared with
a Good Communist

by André Deutsch Limited, 105 Great Russell Street, London

© 1979 Jo Langer, dedičia Susanna Klanger, Tania Langerova

All rights reserved

© Jo Langer: Fången i sin övertygelse

Copyright Askild & Kärnekull Förlag AB, 1981

© Marenčin PT, spol. s r. o., Bratislava 2007, 2010 2015

Jelenia 6, 811 05 Bratislava

marencin@marencin.sk www.marencin.sk

Translation © Ľudmila Ďurovičová

Photo © Žo Langerová, Susanna Klanger, Tania Langerova

Design © Marta Blehová, 2015

Epilogue © Agneša Kalinová

519. publikácia, 3. vydanie

ISBN 978-80-8114-579-7 (brož.)

ISBN 978-80-8114-579-7 (ePub)

Úvod

Táto kniha pozostáva z textov napísaných v Československu v priebehu krátkeho obdobia tzv. pražskej jari, niektorých dokumentov z päťdesiatych rokov, výňatkov z denníka, ktorý som si viedla ako dievča v Budapešti, a napokon zo zápiskov, ktoré som si písala, keď som sa ako emigrantka usadila vo Švédsku.

Odišla som z Československa v auguste 1968, päť dní po sovietskej invázii. Hoci cesta autom z Bratislavy, kde sme vtedy žili, po rakúsku hranicu netrvá viac ako pol hodiny, mne a mojej mladšej dcére pripadala vtedy oveľa dlhšia, pretože ju lemovali ruské tanky. Našťastie nás okupanti nechali voľne prejsť, naši pohraničníci boli slušní a Rakúšania nám nekládli žiadne otázky.

Aby zámer našej cesty vzbudil čo najmenšie podozrenie, nechceli sme mať v aute veľa batožiny, a tak sme si vzali len dva malé kufre. Ten môj vrchovato naplnili rukopisy, novinové výstrižky, poznámky a listy, ktoré sme si písali s mojím mužom počas tých desiatich rokov, čo presedel vo väzení. Ostatné veci sme nechali doma. Nevedeli sme, čo nás čaká

*v emigrácii, no len čo sme prekročili hranicu, zalial
ma pocit šťastia. Mala som pri sebe dcéru a svoje
rukopisy – ostatné nebolo dôležité.*

Žo Langerová

Kráčame po úzkom chodníku medzi vysokými smrekmi a roztrúsenými skaliskami. Vzduch je chladný, ale čistý, voňajúci a občerstvujúci – je to vôňa pralesa v horách. Na miestach, kde konáre smrekov prepúšťajú trocha mesačného svitu, trbliece sa v tme povrch bieloskvúceho snehu. Nikto z nás nemá chuť prerušiť nádherné ticho, vychutnávame si ho po tých dvoch mesiacoch nekonečných, ostrých a často veľmi vzrušených diskusií o tom, či sa máme vrátiť domov alebo zostať v emigrácii. Teraz, keď sme sa konečne dohodli a rozhodli, chutí mlčanie nádherne.

Keď nás chodník vyvedie z lesa rovno do ulice medzi malé rodinné domy, Švédsko zrazu pozostáva z radu okien, v ktorých horia sviečky a ktoré sú, dosť nepochopiteľne, bez záclon. Cez voľné sklá vidíme sedieť mladé rodiny okolo kuchynského stola, neukrývajú sa pred susedmi, ktorí by takto mohli kontrolovať, koľko štvorcových metrov obýva táto rodina, či má na ne právo, a ak nie, tak to pôjdu zajtra ohlásiť úradom. Sedia za stolom, hovoria otvorene pred svojimi deťmi, jedlo na stole je dobré

a nemusia ho skrývať, pretože ho nezískali pomocou známostí a podplácania. Kolená by sa im iste neroztriasli, keby sme im zazvonili pri dverách. Títo ľudia sú celkom určite šťastní. A my, ešte vždy plní ohlušujúceho rachotu tankov, smrteľných výstrelov a výkrikov mladých ľudí v ušiach, plní pachu nevinnej krvi v nozdrách, s dušami a nervami poznačenými jazvami teroru, nenávisti a beznádejného odboja, sme zaplavení nesmiernou túžbou zdieľať požehnanú nevedomosť, pokoj a neopísateľnú spokojnosť s týmto národom.

Tak sme my, moja dcéra, jej muž a ich dvaja malí synovia, prežívali túto prechádzku. Bol to, pravda, len subjektívny zážitok, vyvolaný našimi citmi a poznačený našou minulosťou – nás, čerstvých prisťahovalcov z východnej Európy.

V skutočnosti voňal vzduch horami len preto, lebo sme na severe. Mesto leží celkom na rovine, a nie v horách, a prales, zabiehajúci až medzi domy a obchody, považuje miestne obyvateľstvo za primalý na ranný rozcvičkový beh. Vzduch, ktorý nám vonia takou čistotou, považujú za znečistený, a to, čo sa nám zdalo ako blahodarné ticho, vyvoláva u nich depresie, pred ktorými sa uchylujú do svojich chát. Ani v tom nevidia nič zvláštne, že sneh je čistý a biely, a ani nevedia, prečo by život v slobode, život bez pocitov strachu a obáv mal byť dôvodom na spo-

*kojnosť či šťastie. K tomu mesačnému svitu musím
poznamenáť, že to bolo o tretej popoludní. Lebo veci
sa často majú tak, že ich vlastnosti – pravda a lož
– celkom závisia od predstavivosti a pozadia každé-
ho jednotlivca. Ale je potom nejaká nádej na mier
a porozumenie medzi ľuďmi na svete?*

Västerås

Vianoce 1968

Tvrde, do posledného miestečka obsadené lavice. Dusný zápach spotených tiel a lacných limonád. Vo vozni je tma. Lampy sú vypálené, možno iba zhasnuté, lebo nikto z cestujúcich nemá záujem čítať na takej dlhej ceste. Ak niekto trvá na tom, aby vo vozni bolo tma, musí to byť osoba s istým postavením alebo vplyvom, takže lepšie je nezačať sa s ňou o tom hádať v nočnom rýchliku medzi Prahou a Bratislavou roku 1951.

Horúčava je priam neznesiteľná, obloky starostlivo zatvorené. Začína mi byť zle, ale neodvážim sa požiadať, aby niekto otvoril okno. Bojím sa. Hoci sedím medzi fajčiacimi, mrmlajúcimi, potiacimi sa a chrápajúcimi ľuďmi, ostávam celkom sama vo svojom neskutočnom svete. Plač akéhosi dojčťa by ma mohol priviesť späť do skutočnosti, ale aj dojča patrí do iného sveta. Je to ich svet, v ktorom sa dejú dobré i zlé, niekedy aj nečakané veci, no všetko sa nachádza v hraniciach možností. V mojom svete sa však prihodilo čosi, čo je celkom neuveriteľné, absolútne nelogické, nepochopiteľné...

Som smädná. Aspoň ma to donúti vstať a pohnúť sa. Ale ak sa prihovorím svojim spolucestujúcim, môžem sa rozplakať alebo dokonca prezradiť svoje tajomstvo. V tme nerozoznám ani jednu tvár. Túžim po rozhovore, ale aj najmenší

prejav niečej sympatie by vyvolal také reakcie iných, že moja situácia by sa ešte zhoršila. Jediná bytosť, ktorej by som sa asi mohla zdôveriť, je to malé dieťa. Deti totiž ešte nečítajú noviny.

Muž, čo sedí vedľa, mi položí ruku na koleno. „Čo keby sme si trocha zašpásovali, panička?“

Pochytila ma nevoľnosť a panika. Potkýnajúc sa mi podarí vyjsť na chodbu. Jediná špinavá žiarovka vrhá žlté svetlo na ľudí, čo sedia na svojej batožine alebo sú natiahnutí na dlážke. Tí majú aspoň tváre. Pritláčam čelo na chladnú obločnú tabuľu. Z komína rušňa v súvislom prúde letia žeravé iskry. Pri mojich nohách sa zobudí akýsi mladík a obráti ku mne ospalú, no milú tvár: „Bože, to je cesta! Ale už sme skoro na mieste. Aj vy cestujete domov?“

Áno, aj ja cestujem domov. Zo služobnej cesty z Prahy, ktorá mala trvať mesiac. Pre mňa sa skončila za štyri dni. Neskoro večer mi zavolať švagor a oznámil mi, že Oskara, môjho manžela, zavreli. Áno, povedala som, prídem. Ostali sme obaja so slúchadlom v ruke niekoľko sekúnd bez slov. Potom sme zložili. Telefón bol známy ako zradná príšera.

Moji kolegovia sľúbili, že mi pobalia veci a pošlú ich za mnou, jeden z nich zohnal taxík a pomohol mi, aby som stihla nočný vlak.

Šok, zvedavosť, sympatia, pomoc a objatia plné sĺz. Áno, slov bolo málo. Predovšetkým žiadne komentáre. Keď zazvonil telefón, bolo nás v hotelovej izbe šesť, všetci sme boli dobrí priatelia.

Ale v takej chvíli a hlavne v tých časoch – kto by sa opovážil? Spoločnosť sa na piatich ľuďoch? Alebo dokonca čo len na stenách?

To všetko sa stalo štyri roky po našom návrate z Ameriky do Československa. Patrili sme k nemnohým šťastlivcom, ktorým sa podarilo uniknúť v roku 1938, keď Nemci po anšluse stáli už na druhej strane Dunaja. Pre mňa bola Amerika od začiatku vďačným útočiskom, ale bola zvláštna a nebolo ľahké na ňu privyknuť. Za osem rokov pobytu sa však stala mojím domovom, kde mala moja dcérka – v čase nášho emigrovania iba dojčka – vyrásť ako Američanka. Ale pre Oskara, oddaného komunistu a Slováka so silnou túžbou po domove, nebola Amerika nič viac, len miestom prechodného pobytu, kde bolo treba vydržať, kým sa neskončí vojna, aby mohol dať svoje presvedčenie a svoje schopnosti do služieb vlasti, kde bude pomáhať budovať ten zo všetkých najlepší socializmus.

Keď sa vojna konečne skončila, utečenci v Amerike začali dostávať prvé osobné správy.

Spočiatku žiadne listy, iba krátke oznámenia prostredníctvom Červeného kríža, v abecednom poradí a v rôznych cudzích jazykoch. Denne som prezerala maďarské noviny – narodila som sa v Maďarsku – pripravená na to najhoršie, no vždy s nádejou a uľahčením, ale aj s panikou, ak

tam nebolo moje meno. Keď som ho tam nakon objavila, bola som už taká otupená hroznými zvestami, ktoré som počula od iných, že moja reakcia na správu od strýka, maminho brata, nebola taká, ako by si bola zaslúžila:

„Matka spáchala samovraždu krátko pred oslobodením. Brat Karol zahynul v pracovnom tábore v Sovietskom zväze, jeho žena sa vrátila z koncentračného tábora a hľadá svoje deti: strýka Eugena, jeho ženu, dcéru a syna zastrelili v ich dome, bratanca Juraja zabili počas szálasiovského pogromu. Úprimnú sústrasť. Dúfam, že Ty sa máš dobre. Kornel.“

Postupne začali prichádzať aj listy od manžellových príbuzných. Jeho rodičia prišli o život v Terezíne. Najstaršia sestra, jej muž a ich dve milované dcéry zahynuli v osvienčimskom plyne. Jeho sedemnásťročný synovec bojoval a padol v SNP. A Oskarov brat celkom nelogicky prežil preto, lebo v časoch najhorších deportácií sedel vo väzení ako komunista. Z väzenia sa mu podarilo ujsť, pridal sa k partizánom a teraz bol vysokým dôstojníkom a šéfredaktorom vojenského denníka. Ďalší brat a sestra sa zachránili so svojimi rodinami v horách za pomoci dobrých či dobre zaplatených dedinčanov. Oskarovi bratia boli plní nadšenia, plánov a nádejí do budúcnosti.

Potom prišiel list od strany. Môjho muža volali domov. Potrebovali ho ako nadaného ekonóma

a oddaného straníka. List bol podpísaný Karolom Bacílkom, ktorý sa o niekoľko rokov stal ministrom Štátnej bezpečnosti. A tým sa mu dostalo privilégia odovzdať katovi jedného zo svojich najbližších, ako aj desiatky menej blízkych súdruhov.

Pokiaľ išlo o mňa, po vojne nebolo nikoho, kto by ma bol volal späť z Ameriky. A po ôsmich rokoch som sa tu cítila cudzinkou menej, ako by som sa bola mohla cítiť na Slovensku, kde som strávila vlastne len tri roky. Mala som iba dvadsať rokov, keď som sa vydala za Oskara, ktorý žil na Slovensku. Naučila som sa dokonca aj dobre po anglicky, zatiaľ čo po slovensky som vedela len biedne. Mala som rada svoju prácu. Po dvoch rokoch ako čašníčka, po jednom večernom kurze a niekoľkých nevydarených pokusoch o prácu v úrade som dostala zamestnanie ako sekretárka u jedného ryšavého Žida samouka, ktorý vlastnil veľké kníhkupectvo na Michigan Avenue v Chicagu. A keď v roku 1944 presťahoval svoj obchod do New Yorku, presťahovali sme sa s ním aj my.

Našimi zákazníkmi boli hlavne zberatelia prvých vydání a iných zriedkavých kníh. Predaj sa robil vo veľkej miere prostredníctvom poštových objednávok, ktoré boli šikovne stimulované dlhými, duchaplnými, mimoriadne dobre štylizovanými a zdanlivo veľmi osobnými listami. Všetky listy však mali v podstate rovnaký text, ktorý sa len s malými obmenami posielal zákazníkovi po celej krajine. V istom zmysle to bol švindel,

ale nevinný, inteligentný a zábavný švindel, z ktorého som mala značné potešenie. Môj šéf Ben sa dostal do Ameriky z Litvy ako dieťa. Veľmi skoro sa ešte ako chlapec musel užiť sám, a tak namiesto drania školských lavíc utieral prach na policiach v jednom kníhkupectve. Musel oveľa viac čítať ako utierať prach, lebo keď som ho stretla ako muža v strednom veku, vedel naspať skoro celého Shakespeara a množstvo klasickej i modernej literatúry. A tie listy klientom boli také dobré skôr vďaka jeho fantastickej pamäti ako tvorivému intelektu. Aj katalógy, ktoré sme vydávali, sa skôr podobali na literárne eseje ako na obyčajnú knižnú informáciu o tom, čo máme na predaj. Posielali sme skutočne vzácne knihy zberateľom, ale aj všelijaké balíky knižného braku nakúpeného na kilá na aukciách ľahkoverným bohatým bohatým kváziintelektuálom očareným Benovým šarmom a jeho listami.

K ďalšej Benovej činnosti patrilo vydávanie poézie, ktorú písali – a dobre financovali – zámožné staršie panie.

Benove knihy boli vždy v peknej väzbe a posielali sa v balíkoch na dobierku stálym zákazníkom, ktorým sa Benove listy natoľko páčili, že boli ochotní prevziať zásielky a zaplatiť za ne – nikdy ich neposlali späť. A možno z nich niekedy aj niečo prečítali. No zároveň musím povedať, že tamer zadarmo sme posielali aj balíky s dobrými knihami vojakom, ktorí sedeli v kasárňach na najnemožnejších miestach na svete, napríklad na

Islande alebo v iných odľahlých kútoch, a písali sme im dlhé, povzbudzujúce listy plné citátov, klebiet z domova, nie celkom slušných básničiek a vtipov.

Ben bol v Chicagu známy tým, že nosil košeľe v najrozličnejších farbách, ako aj rôznymi inými výstrelkami, ktoré mali za cieľ privábiť do jeho obchodu čo najviac ľudí. A keď doň vstúpili, zvyčajne sa im odtiaľ nepodarilo vyjsť bez toho, aby si niečo – presvedčení Benom – aj nekúpili. V niektoré dni k nám prichádzali aj spisovatelia – podpisovali tu svoje knihy a ja som pri tom podávala čaj. Bol u nás Christopher Moley, Richard Wright, ba aj Henry Miller, hoci ten nič nepodpisoval, lebo jeho knihy boli zakázané. Chodil k nám pomerne často, no neviem, či boli s Benom takí dobrí priatelia, alebo či ho Ben považoval za takého geniálneho spisovateľa. Nikdy mi o tom nič nepovedal, no niekoľko prepašovaných exemplárov Obratníka raka sme posielali na pôžičku zákazníkovi, ktorých sme mali evidovaných pod písmenom P, čiže pornografia. Ale o čom Ben rád rozprával, bolo, že on našiel vydavateľa Johnovi Steinbeckovi. Kto vie, možno práve na tejto historke, jednej z mnohých Benových historiek, bolo niečo pravdivé. Ben, nech mu je zem ľahká, bol v mnohom klamár, ale nie nebezpečný, a bol to najlepší šéf, akého som kedy mala. Bol diabetik, ktorý sa pomaly, ale isto upíjal na smrť. Keď bol triezvy, nebol schopný nadiktovať nijaký list.

Vo štvrtok som mávala voľný deň. Ale v stredu som vždy musela ostať v práci, aj keď zákazníci a personál už odišli domov. Ben si postavil na písací stôl veľkú fľašu džinu (silný džin a nikdy ani kvapka pre mňa) a začal diktovať. Okolo polnoci si vybral z úst hornú zubnú protézu. Okolo druhej nadržanom bola fľaša prázdna a aj spodná protéza už bola von. V tom štádiu som už veľa z toho, čo hundral, nerozumela, ale to ma miatlo len spočiatku. Neskôr som už vedela, čo by asi komu napísal, a platil medzi nami tichý dohovor, že som mohla napísať odseky s jeho osobným ocenením alebo vyjadrením oddanosti adresátovi v jeho štýle, no z vlastnej hlavy. V dňoch medzi stredami som triedila a dopĺňala tento nahrubo napísaný materiál s malými individuálnymi úpravami vzhľadom na adresáta a potom ho dostali dievčatá-pisárky, ktoré ich odpísali načisto a rozoslali do všetkých kútov USA. Adresátom, ktorí – ako sme dúfali – sa nikdy nemali stretnúť a zistiť, aké sú si tie listy podobné.

Keď bola fľaša prázdna a môj zápisník plný, strčila som protézu do obálky, Bena do taxíka a dopravila som ho do bezpečia k jeho manželke. Vtedy som mala povolenie použiť taxík na Benov účet aj na vlastnú dopravu domov. Milovala som tú obrovskú miestnosť s vysokými policami, na ktorých sa nachádzalo zo 40 000 zaujímavých, stále dopĺňaných a obnovovaných kníh. Tie tvorili akúsi ochrannú stenu medzi mnou, novoprišielkou, a tým čudným, tvrdým Chicagom vonku.

Keď sme sa prisťahovali do USA, bolo tu asi osem miliónov nezamestnaných. Nemala som vlastne nijakú kvalifikáciu a môj manžel nevedel po anglicky. Mali sme so sebou časť starého nábytku, no málo peňazí. Len toľko, koľko sme dostali za diamant, ktorý sme kúpili doma pred odchodom a predali v Paríži, kde bolo v tom čase z pochopiteľných dôvodov dosť podobných predávajúcich. Príbuzní, ktorí sa za nás zaručili, boli zamožní, no nie bohatí. A ani my sme od nich nechceli viac, len dobré rady. Podľa nich by bolo pre môjho muža najlepšie, keby sa za niečo vyučil, a pre mňa, keďže som vedela po anglicky, aby som začala niečo predávať. A tak sa môj muž začal približne každých štrnásť dní učiť nové remeslo a ja som zatiaľ chodila od dverí k dverám, od parfumérie k parfumérii a na všelijaké iné miesta s nejakými vzorkami v malej taške bez toho, aby sa mi niekedy podarilo čosi prediť. Obidvaja neúspešne. Keď teraz na to myslím, ani neviem, či to, čo sme vtedy robili, bolo skôr na smiech alebo na zaplakanie. Pravdepodobne oboje...

Príčinou môjho neúspechu a neefektívnosti ako podomovej predavačky bolo presvedčenie, že ľudia, ku ktorým som prišla, skutočne potrebovali tie pudrenky, kefy a všeličo iné, čo som im ponúkala. Nebola som schopná použiť celú škálu žargónu podomového predavača a ustúpila som často skôr, než potenciálny kupec stihol povedať „nie“.

Táto moja nevydarená kariéra sa skončila, keď som raz chodila po hoteloch a pokúšala sa prediť malé lampy na nočné stolíky. Hneď v prvý deň, z ktorého sa stal aj posledný, som si vybrala pekný hotel a vošla som dnu hlavným vchodom. Pretože som niesla v ruke kufor a vyzerala som skôr ako dáma než ako malý dotieravý hmyz, v úlohe ktorého som sa cítila, pribehol ku mne mladučký hotelový sluha, chopil sa môjho kufru a viedol ma rovno na recepciu. Keď som videla, ako sa z tváre recepčného vytratil zdvorilý a milý úsmev, ktorým ma privítal, to bol vrchol môjho niekoľkomesačného pokorovania. Skončila som s plačom na najbližšej toalete. Dodnes nie som schopná pochopiť dušu predavača, ale pravdepodobne všetko sa zakladá na tom, že ľudia kupujú a predávajú množstvo vecí, ktoré vlastne nikto nepotrebuje.

Úspešnejšia som bola ako čašníčka. Bolo to ťažšie pre nohy, ale ľahšie pre dušu: podávala som jedlo ľuďom, ktorí chceli jesť. Manžel vtedy pracoval ako pomocník vo firme svojho bratanca a pomaly sa učil po anglicky. Ja som pracovala po večeroch, cez deň som sa starala o malú Zuzku a po čase som bola z toho veľmi vyčerpaná. Keď som sa podučila remeslu a všetkým jeho trikom, začala som zarábať dosť na to, aby som dala Zuzku do jaslí. Ale pokračovala som vo večerných zmenách, lebo večerní hostia dávali väčšie prepitné ako hostia pri obede. Neviem, ako je to s čašníkmi v USA dnes, ale vtedy mali mzdu